

Київський університет імені Тараса Шевченка
Інститут міжнародних відносин

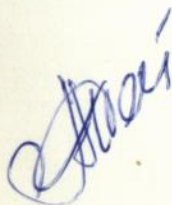
на правах рукопису

РОГАЧ Олександр Ігорович

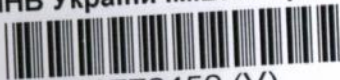
**ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ
І ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ**

Спеціальність - 08.05.03 - міжнародні економічні відносини

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ - 1995

00778450 (V)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин при Київському університеті імені Тараса Шевченка.

Науковий консультант

- академік АН Вищої школи України,
доктор економічних наук,
професор КЛИМКО Г.Н.

Офіційні опоненти:

- член кореспондент НАН України
доктор економічних наук,
професор БЕЗЧАСНИЙ Л.К.

- доктор економічних наук,
професор ФЕДОСОВ В.М.

- доктор економічних наук,
професор ГРИГОР'ЄВ О.С.

Провідна організація:

Інститут світової економіки
та міжнародних відносин НАН України.

Захист відбудеться 16 лютого 1995 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.19 в Інституті міжнародних відносин при Київському університеті ім.Тараса Шевченка за адресою: 254119, Київ, вул.Мельникова, 36/1, зал засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського університету ім Тараса Шевченка за адресою: 252017, Київ, вул.Володимирська, 58.

Автореферат розісланий

"11" січня 1995 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

Сніжко О.В. .

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь дослідженості теми. В останні десятиріччя значну увагу дослідників привертає глобальна діяльність транснаціональних корпорацій (ТНК), їх вплив на економіку приймаючих країн і країн базування, структурні зрушення в світовій економіці, роль ТНК у формуванні нових форм взаємозалежності між країнами. Незважаючи на значну кількість публікацій по цій тематиці, зокрема таких вчених як Дж.Берман, П.Баклі, Р.Вернон, Дж.Даннінг, М.Кессон, І.Д.Іванов, Г.Н.Климко, В.С.Савчук, Г.Г.Чибриков, її актуальність не тільки не зменшується, а навіть зростає. Різке посилення, починаючи з другої половини 80-х років, міри транснаціоналізації світової економіки, зростаючий рівень залучення ТНК до процесу глобальної трансформації світового економічного простору викликали нову хвилю наукових досліджень, дискусій в світовій економічній літературі.

Особливості сучасного етапу транснаціоналізації світової економіки примушують переосмислити багато сторін діяльності ТНК, по-новому висвітлити їх стратегію, організаційну структуру і форми зарубіжних операцій. Зростаюча транснаціоналізація породжує чимало питань і суперечностей. Вона, як показано в працях українських вчених Л.К.Безчасного, В.С.Будкіна, В.А.Вергуна, А.С.Гальчинського, М.А.Дудченка, А.І.Кредісова, В.П.Клочка, С.В.Мочерного, А.М.Поручника, Н.О.Пільгуй, Ю.М.Пахомова, А.П.Румянцева, В.О.Степаненка, В.Д.Сікори, В.О.Супруна, А.С.Філіпенка, В.М.Федосова та інших, іноді призводить до складних економічних, соціальних, екологічних проблем, викликає нові тенденції в трансформації світового господарства. Суттєво впливаючи на напрямки і характер світової торгівлі, "передачі технології", міграції робочої сили та фінансових ресурсів, ТНК перетворились у силу, що здатна значно загальмувати або прискорити економічне зростання приймаючої країни.

В останні роки відбувається і значне переосмислення ролі ТНК в економічному розвитку приймаючих країн, їх впливу на фактори зростання і конкурентноздатність нації, її форми участі в МПП. У зв'язку з цим важливе значення має відповідь на питання: чи можуть ТНК розглядатися як ефективний агент динамізації економічного розвитку, як інструмент структурної адаптації економіки до вимог сучасної технологічної революції?

Надзвичайну актуальність ця відповідь має і для країн, що розвиваються, які стикаються на рубежі ХХІ століття з величезними

проблемами на шляху подолання слаборозвинутості і відсталості. В працях вітчизняних вчених О.С.Григор'єва, Г.Н.Климка, Л.Л.Кістерського, В.С.Савчука, а також російських дослідників А.Я.Ельянова, Н.С.Бабінцевої, В.М.Колонтає, П.І.Польшикова, Г.І.Чуфріна, Г.К.Широкова відзначається, що інтенсивна трансформація світової економіки ставить перед цими країнами нові "глобальні виклики", посилює їх диференціацію, призводить до ще більшої невідповідності виробничо-технологічних структур значної частини країн, що розвиваються, і розвинутих країн з ринковою економікою.

Гостра потреба в прискоренні економічного розвитку, більш глибокому включенні в світове господарство визначили еволюцію в останні роки стратегій розвитку цих країн. Характерними рисами еволюції стає лібералізація зовнішньоекономічної політики, більша відкритість економіки, курс на максимальне залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Деякі аспекти цих процесів вже висвітлені в працях таких дослідників як Б.Баласса, Д.Дас, Д.Лалл, Т.Озава, М.Портер, Я.Тінберген, Дж.Хелейнер. Але багато питань ще потребують вивчення. Чим викликана така політика країн, що розвиваються, наскільки обґрунтована тактика використання ресурсів ТНК і значні стимули, пільги для їх діяльності - ці та інші питання вимагають ґрунтовного дослідження на основі узагальнення новітніх теоретичних підходів і статистичних матеріалів.

Увагу вчених привертають нові, недостатньо вивчені тенденції виробничо-інвестиційних операцій транснаціональних фірм на периферії. Серед них - різке підвищення з другої половини 80-х років припливу прямих іноземних інвестицій в країни, що розвиваються, а також відносного значення останніх як реципієнтів капіталу ТНК, формування інвестиційних кластерів, особлива концентрація ТНК в так званих "трикутниках зростання", зміна форм операцій (відносно збільшення числа повністю або переважно контрольованих підприємств) та інші.

Діяльність ТНК в країнах, що розвиваються, як і в розвинутих країнах з ринковою економікою, не є безконфліктним процесом. Більш того, останні десятиріччя показали, що деякі негативні наслідки операцій ТНК на периферії світового господарства виявляються навіть більш виразно, ніж у центрі (наприклад, екологічні). Але, поряд з цим, 80-90-ті роки засвідчили, що деякі приймаючі країни, що набули досвіду взаємовідносин з ТНК, змогли використати їх потенціал і значно прискорили свій економічний розвиток. Навпаки, ті країни, що розвиваються, які не стали місцем розташування

міжнародного виробництва ТНК почали відчувати дедалі гостріший дефіцит капіталів, технологій, виробничого досвіду і значно уповільнили свій розвиток.

Значний науковий інтерес викликають наслідки операцій ТНК в азійських країнах, що розвиваються. Публікації вчених країн Азії, зокрема таких як Н.Кумар і П.Рана (Індія), Л.Лім (Південна Корея), С.Раджапатірана (Шрі Ланка), М.Тамбурлентхаї (Таїланд), Чінг-Хенг-Куа (Тайвань), Р.Фонг (Сінгапур), підтверджують, що за останнє десятиріччя цей регіон став пріоритетною сферою діяльності ТНК на периферії. Економічні успіхи азійських нових індустріальних країн правомірно викликають особливу актуальність питання про вклад транснаціональних фірм в їх процес динамічного розвитку і структурних перетворень.

Відповідь на це питання передбачає не тільки висвітлення об'єктивної необхідності, масштабів, сучасних форм включення ресурсів ТНК до процесу національного відтворення країн периферії, але і комплексне дослідження впливу ТНК на основні компоненти економічного зростання, зокрема їх роль в процесі капіталоутворення, передачі технологій і науково-технічних знань, розвитку людських ресурсів, формуванні експертного потенціалу. Деякі з цих аспектів впливу ТНК ще дуже слабо висвітлені в світовій економічній літературі.

Значну актуальність має, наприклад, дослідження кількісного та якісного впливу ПІІ на динаміку валових внутрішніх інвестицій приймаючих країн. Дискусія з цього питання в світовій економічній літературі продовжується вже протягом тридцяти років. Велике значення має дослідження впливу ТНК на формування людського капіталу на периферії. Це набуває особливої важливості у зв'язку з утвердженням в більшості країн світу нової філософії розвитку, яка відводить людському фактору вирішальну роль в підвищенні конкурентноздатності економіки та динамізації соціально-економічних процесів. Перша хвиля публікацій в світовій літературі вже висвітлювала контури цієї дуже важливої проблеми, але багато питань, зокрема, що стосуються периферійних країн, ще недостатньо досліджені.

Дослідивши вплив ТНК на кожний із ключових факторів зростання, можна потім оцінити синтезуючий ефект їх операцій на динаміку і пропорції відтворення приймаючих країн в цілому. В більшості досліджень попередніх років такий синтезуючий ефект розглядався лише як прямий, безпосередній вплив ПІІ на економічне зростання. Крім цього великого значення набуває

аналіз непрямого впливу іноземних фірм на темпи і пропорції відтворення, який, за оцінками, може значно переважати прямий ефект.

Нарешті, ще однією проблемою, яка має актуальність для всіх країн, які залучають ТНК, є регулювання операцій останніх. Крім теоретичного значення (моделювання відносин приймаючих країн з ТНК), розробка цієї проблеми має велику практичну цінність для реалізації економічної політики країн-реципієнтів прямих іноземних інвестицій, в тому числі і для України.

Об'єктом дослідження дисертації є азіатські країни, що розвиваються, зокрема країни Південно-Східної Азії та Далекого Сходу (Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Гонконг, Малайзія, Таїланд, Філіпіни, Індонезія). Всі ці країни відносяться до нових індустріальних країн (НІК) першого чи другого покоління.

Вибір об'єкта дослідження був обумовлений декількома причинами:

- в 80 - 90-ті роки вищевказані азіатські країни стали найбільш інтенсивною сферою операцій ТНК на периферії;
- нові індустріальні країни цього регіону першими серед країн, що розвиваються, модифікували стратегії економічного зростання, перетворилися на один із динамічних "полісів зростання" світової економіки.
- тривала і активна виробничо-інвестиційна діяльність ТНК в НІК Азії дозволяє розкрити її загальні закономірності і регіональні особливості і, що особливо важливо, глибоко дослідити як негативні так і позитивні наслідки функціонування іноземного капіталу.
- нарешті, ці азіатські НІК накопичили великий досвід "переговорної сили" у відносинах з ТНК, регулювання їх операцій.

Предметом дослідження в широкому розумінні є особливості економічного зростання периферії в умовах значного посилення транснаціоналізації світової економіки. В більш вузькому розумінні в центр дослідження поставлена проблема впливу операцій ТНК на економічне зростання країн периферії, структурні зрушення в їх економіці. Слід зауважити, що предметом дослідження є не тільки безпосередній ефект трансакцій ТНК на фактори зростання країн, що розвиваються, але й їх непрямий, опосередкований вплив через трансформовання "оточуючого місцевого середовища".

Мета і завдання дослідження полягає у вивченні механізму впливу транснаціональних фірм на економічне зростання приймаючих країн, в аналізі основних елементів цього механізму та його результуючого ефекту на

відтворення країн периферії. Використання діалектичного принципу системності обумовило логіку реалізації зазначеної головної мети та поетапну постановку і рішення наукових задач. При цьому на першому етапі особлива увага була спрямована на узагальнення сучасного теоретичного підходу до дослідження функціонування транснаціональної фірми і виявлення особливостей ТНК 90-х років, вивчення місця країн, що розвиваються, у системі відносин взаємозалежного світу, які формуються в умовах стрімкого посилення процесу транснаціоналізації, розглядання еволюції стратегії зростання цих країн в нових умовах. На цій основі на наступному етапі дослідження й було продовжено комплексне вивчення головної мети - впливу ТНК на економічне зростання країн, що розвиваються. При цьому, якщо спочатку аналізувалися окремі грані, сторони такого впливу через виявлення різноманітності зв'язків і відносин операцій ТНК і головних детермінантів зростання, то потім був розглянутий інтегруючий ефект впливу транснаціональних фірм на динаміку і структуру відтворення в цілому.

Таким чином, головними завданнями, які визначають структуру дисертаційного дослідження, є:

- проаналізувати причини розвитку міжнародного виробництва ТНК та його нові риси, враховуючи сучасні теоретичні уявлення і погляди;
- дослідити еволюцію стратегій економічного зростання периферії в умовах глобальної трансформації світової економіки;
- вивчити нові тенденції вивозу капіталу ТНК в країни, що розвиваються, і специфіку цього процесу стосовно до НІК Азії;
- пояснити сучасні форми взаємодії ТНК і країн, що розвиваються;
- проаналізувати прямий (безпосередній) і непрямий (опосередкований) вплив ТНК на ключові фактори зростання приймаючої країни;
- дослідити узагальнений вплив ТНК на макроекономічну ситуацію в країнах, що розвиваються;
- вивчити теоретичні і практичні аспекти регулювання діяльності ТНК в приймаючій країні, цілі і завдання цього процесу в сучасних умовах глобальної трансформації світового економічного простору.

Методологічна і теоретична основа дисертаційного дослідження.

Дослідження базується на діалектичному методі пізнання, який дає можливість вивчити економічні явища в розвитку і взаємозв'язку. Використаний метод теоретико-емпіричного дослідження, що включає аналіз, історико-логічну аргументацію, порівняння, узагальнення, системний

аналіз. Методологічною і теоретичною основою дисертаційного дослідження є праці класиків світової економічної науки, досягнення сучасної зарубіжної та вітчизняної економічної думки.

Статистичною і фактологічною основою дисертації є, перш за все, офіційні матеріали ООН та її спеціалізованих установ. Під час написання дисертації автор широко використав документи Комісії ООН по ТНК, Центру ООН по ТНК, аналітичні огляди та статистичні бюлетені ЮНКТАД, ЮНІДО, МВФ, МБРР. Значну цінність для написання роботи мали публікації Міністерства Торгівлі США, зокрема фундаментальні огляди зарубіжної діяльності американських ТНК (Benchmark Survey). Велике значення для автора мали також офіційні матеріали, видані в країнах Азії, а також зарубіжна монографічна література та періодичні видання. Частина фактологічного матеріалу була зібрана під час роботи автора в Університеті Торонто та Університеті Йорк (Канада).

Наукова новизна дисертаційної роботи та особистий внесок автора полягає у постановці та розробці концепції механізму динамізації економічного зростання країн, що розвиваються, (на матеріалах НІК Азії) в умовах значного посилення транснаціоналізації глобальної економіки, суперечливої міжнародної виробничо-інвестиційної діяльності ТНК. Вперше проведено комплексний аналіз впливу транснаціональних корпорацій на основні фактори економічного зростання, темпи та пропорції відтворення азіатських нових індустріальних країн.

У процесі розробки концепції були обгрунтовані та сформульовані теоретичні положення і висновки, що більш детально характеризують наукову новизну роботи, розкривають логіку дослідження і формування основної концепції дисертації:

- вперше був глибоко проаналізований та розвинутий стосовно предмету дослідження новітній сучасний підхід до вивчення функціонування ТНК - "еклектична парадигма", що розглядає три головні причини виникнення міжнародного виробництва ТНК - переваги власності, інтерналізації та розміщення, виявлено, що новими рисами сучасного етапу транснаціоналізації світової економіки та діяльності ТНК є різке збільшення виробу прямих інвестицій ("глобальний інвестиційний бум"); залучення до процесу транснаціоналізації дрібних та середніх фірм; перехід ТНК до нових організаційних стратегій і моделей управління; виникнення і масове розповсюдження "стратегічних альянсів";

- доведено, що глобальна трансформація світової економіки неоднозначно, суперечливо впливає на розвиток периферійних країн. Вона не тільки відкриває нові можливості динамізації їх розвитку, але й ускладнює цей процес. В дисертаційній роботі обгрунтовано, що ключовими рисами еволюції сучасних стратегій економічного зростання країн, що розвиваються, є посилення акценту на функціонування ринкових сил; курс на структурні зрушення в економіці; перехід від імпортозаміщення до експортноорієнтованої моделі індустріалізації; значна лібералізація зовнішньоекономічної політики;

- спростовується традиційна думка про те, що периферійні країни грають дедалі меншу роль як сфера припливу інвестицій ТНК і обгрунтовується висновок, що в умовах "глобального інвестиційного буму" (друга половина 80-х - 90-ті роки) виразно проявилася нова тенденція: значення країн, що розвиваються, в припливі ПІІ значно зросло. Такі суттєві зміни в русі світових потоків ПІІ обумовлені дією трьох груп факторів (циклічні, структурні, фактори економічної політики);

- в дисертації зроблений висновок, що в організаційних формах взаємовідносин ТНК і країн, що розвиваються, в останні роки відбуваються значні зміни, що пов'язані з поворотом ТНК до створення повністю контрольованих підприємств, збільшенням ролі спільних підприємств з переважною власністю іноземного партнера, новим ставленням країн периферії до контрактних угод;

- розкрито, що ТНК справляють в цілому позитивний кількісний та якісний вплив на процес капіталоутворення в азіатських НІК. Це виявляється не тільки з точки зору величини мобілізованих ними фінансових ресурсів, але й у зв'язку з їх роллю в реальному виробничому нагромадженні, в процесі зміни структури самого капіталоутворення. Разом з тим зроблений висновок, що нові інструменти трансферу фінансових ресурсів з приймаючої країни можуть зменшувати цей позитивний вплив на капіталоутворення;

- обгрунтовано, що форми і канали надходження технології у країни, що розвиваються, а також міра інтерналізації цього процесу залежать від рис технології, потенціалу ТНК, потенціалу покупця, політики приймаючої країни; при цьому інвестиційна та технологічна стратегія ТНК відрізняється у випадку інтерналізації та екстерналізації процесу передачі технології. Доведена теза про еволюцію технологічної моделі та, відповідно, капіталомісткості філіалів

ТНК в приймаючих країнах під впливом оточуючого конкурентного середовища;

- вперше досліджений вплив ТНК на формування в країнах, що розвиваються, людського капіталу. Виявлено, що найбільш динамічний розвиток людських ресурсів відбувається в тих країнах, що активно залучали ТНК. Це пов'язано з тим, що операції ТНК дедалі більше супроводжуються передачею управлінських, ринкових, професійних знань, а також "демонстраційним ефектом", який, незважаючи на суперечливість, не може розглядатись як регресивне явище. Вплив ТНК на господарську, підприємницьку культуру НІК Азії також сприяє динамізації їх зростання;

- обгрунтовано, що ТНК грають ключову роль в розвитку сучасних галузей промисловості НІК Азії і можуть розглядатись (незважаючи на деякі негативні наслідки їх діяльності) як інструмент прогресивних структурних зрушень в економіці цих країн; зроблено висновок, що моделі структурних зрушень в азійських НІК першого та другого покоління, що стимулює діяльність ТНК, суттєво відрізняються між собою;

- доведено, що "теорія переговорної сили" може бути застосована для аналізу проблем регулювання ПІІ і моделювання відносин "ТНК - країни, що розвиваються", при цьому розкриті моделі переговорних відносин цих суб'єктів з високою та низькою мірою регулювання в залежності від параметрів ресурси/ставки та ресурси/сумісність інтересів. Проаналізовано, що в НІК Азії існує гнучкий механізм державного регулювання ПІІ, що складається з пов'язаних з інвестиціями торгових заходів (ПІТЗ) і пов'язаних з торгівлею інвестиційних заходів (ПТІЗ).

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що проведене дослідження і зроблені висновки є певним внеском у розвиток теорії транснаціональних корпорацій, вони дають можливість по-новому подивитися на тенденції сучасного стану транснаціоналізації світової економіки та особливості економічного розвитку в цих умовах країн, що розвиваються. Теоретичну значимість має даний в роботі аналіз механізму впливу ТНК на економічне зростання приймаючих країн, ролі ПІІ в динамізації економічного розвитку та структурних зрушень. Ці теоретичні аспекти дисертаційної роботи набувають особливої актуальності і для дослідження закономірностей трансформаційного процесу в Україні, особливо на тлі гострих дискусій про найбільш доцільні форми залучення іноземних інвестицій та їх роль в процесі виходу України з глибокої соціально-економічної кризи.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що одержані наукові результати можуть бути використані при розробці програми економічної реформи в Україні, зокрема тих її розділів, що стосуються експорту та імпорту капіталу, проблем регулювання ПІІ. Положення і висновки роботи можуть бути використані в діяльності законодавчих та виконавчих структур, а також зовнішньоекономічних відомств та установ при налагодженні економічних відносин з країнами, що розвиваються, особливо з азіатськими НІК.

На основі дисертації був підготовлений та надісланий до Міністерства фінансів України аналітичний огляд "ТНК та світовий ринок капіталів". До Міністерства економіки України була надіслана доповідна записка "Роль ТНК на сучасному світовому ринку капіталів". На основі дисертаційного дослідження були зроблені пропозиції до проекту Постанови Верховної Ради України "Про затвердження переліку торговельно-фінансових операцій, які є експортом капіталу". За матеріалами дисертації були також розроблені рекомендації про механізм регулювання іноземного капіталу, які надіслані в МЗЕЗ України.

Положення і висновки дисертації також можуть бути використані для викладання нормативних курсів "Міжнародні економічні відносини", "Світова економіка", спецкурсу "Сучасні транснаціональні корпорації" при підготовці навчальних і методичних посібників.

Апробація роботи. Основні положення дисертації обговорювались на засіданнях кафедри міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського Університету ім.Тараса Шевченка, кафедри економіки Університету Торонто (Канада) та Центру міжнародних досліджень Університету Торонто.

Результати дисертаційної роботи доповідались на міжнародній науково-теоретичній конференції "Трансформаційний процес в Україні: питання теорії і політики", 27-28 жовтня 1994 року, Київ; на Щорічній сесії Ради Керуючих Європейським Банком Реконструкції та Розвитку, травень 1994 року, Санкт-Петербург; на II світовому конгресі з міжнародного бізнесу, 3-5 червня 1993 року, Турку, Фінляндія; на міжнародній конференції "Іноземні інвестиції і світовий розвиток" 24-27 квітня 1992 року, Торонто, а також на республіканських та університетських наукових конференціях (Київ, Москва, Санкт-Петербург).

Результати дослідження знайшли відображення в опублікованих автором монографіях, статтях і тезах виступів на конференціях.

Структура дисертації. Загальний напрям та логіка дослідження визначили таку структуру дисертації:

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ДІЯЛЬНОСТІ ТНК

- §1. Еволюція теорії транснаціональної фірми
- §2. Особливості сучасних транснаціональних фірм

РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ, В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

- §1. Місце країн, що розвиваються, в світовому економічному просторі, який трансформується
- §2. Перегляд стратегій економічного зростання
- §3. Об'єктивна необхідність включення ТНК у процес відтворення

РОЗДІЛ 3. МАСШТАБИ І ФОРМИ ЗАЛУЧЕННЯ ТНК ДО ПРОЦЕСУ ВІДТВОРЕННЯ КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ

- §1. Основні сфери інвестування ТНК в країнах, що розвиваються, на сучасному етапі
- §2. Особливості інвестиційно-виробничої діяльності ТНК в НІК Азії
- §3. Еволюція форм взаємодії ТНК і країн, що розвиваються

РОЗДІЛ 4. ТНК І ФАКТОРИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

- §1. Роль транснаціональних корпорацій в процесі капіталоутворення
- §2. Вплив передачі технології на економічне зростання
- §3. ТНК та розвиток людських ресурсів
- §4. Експортні операції ТНК: внесок в економічне зростання

РОЗДІЛ 5. ВПЛИВ ТНК НА ТЕМПИ І ПРОПОРЦІЇ ЗРОСТАННЯ

- §1. Вплив іноземного капіталу на динаміку економічного зростання
- §2. ТНК та структурні зрушення в економіці країн, що розвиваються

РОЗДІЛ 6. ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТНК В КРАЇНАХ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ

ВИСНОВКИ

ДОДАТОК

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У дисертаційній роботі аналіз механізму впливу ТНК на економічне зростання країн, що розвиваються, починається з дослідження теоретичних основ виникнення та функціонування транснаціональних фірм та аналізу сучасних особливостей процесу транснаціоналізації світової економіки.

В зв'язку із зростаючою роллю ТНК в процесах трансформації світового господарства теоретична полеміка про причини і суть міжнародного виробництва ТНК в останні роки значно активізувалася. В ході такої дискусії стали все більш помітні спроби наблизити альтернативні теорії ТНК шляхом створення їх загальної концептуальної основи. Одна з таких спроб була зроблена у другій половині 80-х років відомим дослідником ТНК проф. Дж. Даннінгом і отримала в світовій економічній літературі назву "еклектична парадигма" (еклектична теорія). Як показує аналіз економічної літератури, еклектична парадигма нині є провідною теорією міжнародного виробництва, хоча і вона не дає вичерпні відповіді на всі питання, що пов'язані з виникненням ТНК і особливостями їх сучасної діяльності.

Поява еклектичної парадигми стала логічним етапом еволюції теорії ТНК і відбулася на ґрунті існуючих теорій фірми. Як показано в дисертації, еклектична парадигма не є принципово новою теорією в повному розумінні, вона об'єднує окремі елементи зовсім різних теоретичних підходів до дослідження ТНК. Велику різноманітність концепцій ТНК, на основі загального для кожної з них теоретичного підходу, можна умовно поділити на чотири групи: теорії ринкової влади, теорії інтерналізації, теорії міжнародної конкурентноздатності галузей, макроекономічні теорії розвитку. Ці чотири напрямки теоретичного аналізу і стали основою еклектичної парадигми, яка включила важливі елементи всіх зазначених підходів, зокрема три ключові категорії - переваги власності, розміщення та інтерналізації.

З точки зору еклектичної парадигми, для того, щоб національна фірма могла перетворитися на ТНК, вона повинна, насамперед, мати переваги власності ("конкурентні переваги") порівняно з іншими фірмами. Ці переваги власності обумовлені невидимими активами, тобто особливими фірмовими активами (firm-specific assets), до яких можна віднести, наприклад, передову технологію, патенти, ліцензії, загальні організаційні здатності фірми, її підприємницький досвід, інтелектуальний потенціал, репутацію фірми і

довіру до неї на міжнародних ринках капіталу. Іноземні фірми можуть подолати конкуренцію місцевих компаній, володіючи знаннями свого ринку, місцевих постачальників, тільки на основі ще більшої конкурентної сили, яка і обумовлена їх перевагами власності. Якби всі фірми мали доступ до одних і тих же технологій, виробничих знань і ринків, то здійснювати ПІІ було б недоцільно і потоки капіталу набули б форми портфельних інвестицій і позик. Ніяка фірма не могла б здійснювати додаткові витрати по закордонних операціях, не маючи порівняно зі своїми конкурентами переваг, пов'язаних з факторами власності. Такі переваги насправді означають "бар'єри на шляху доступу" нових конкурентів.

Переваги власності визначають, таким чином, які галузі і які фірми в цих галузях найбільш схильні здійснювати міжнародну діяльність. Але такі фірми-лідери можуть здійснювати її в різних організаційних формах, наприклад, через продаж товарів, технології або через прямі інвестиції і міжнародне виробництво. Зацікавленість фірми створити саме міжнародне виробництво пов'язана з існуванням переваг інтерналізації, тобто внутрішнього (внутрікорпоративного) погодженого використання нематеріальних особливих активів. Переваги інтерналізації виникають внаслідок здатності інтегрованих виробничо-інвестиційних комплексів ТНК мати додаткові вигоди (тобто більш високі доходи) з координованого використання особливих активів.

Фірми віддають перевагу внутрішнім, а не зовнішнім, чисто ринковим каналам використання переваг власності (тобто вибирають ПІІ, а не ліцензійні (або інші) угоди з місцевими компаніями), оскільки намагаються знизити трансакційні витрати, ризик, захистити свої особливі нематеріальні активи. Інтерналізація, таким чином, виступає як засіб подолання недосконалості ринку за допомогою створення "внутрішніх ринків". Отже, наявність переваг інтерналізації пояснює те, чому фірма не продас чи не здає в оренду свої активи, що базуються на людському капіталі, знаннях, а, прагнучи звести до мінімуму трансакційні витрати внаслідок побічних ефектів ринкового механізму, обмежує їх поширення і функціонування мережею своїх виробничих філіалів, створених внаслідок прямих інвестицій.

Райони, в яких будуть здійснюватися ці форми діяльності, в свою чергу визначаються перевагами розміщення. Ці переваги з'являються внаслідок таких факторів як розмір ринку, забезпеченість факторами виробництва і

міжкрайні відмінності в цінах на них, витрати зв'язку і транспорту. Вибір місця вкладання іноземних інвестицій в приймаючій країні визначається також з врахуванням таких міркувань як макроекономічна стабільність країни, рівень конкуренції, торгова політика, ступінь розвитку інфраструктури.

Таким чином, наявність переваг власності, інтерналізації і розміщення розглядається в рамках еkleктичної теорії як загальна причина створення міжнародного виробництва ТНК. Слід, однак, зазначити, що динамічність феномену ТНК та народження нових тенденцій їх діяльності вимагає уточнення та критичного аналізу цієї концепції з врахуванням сучасних особливостей процесу транснаціоналізації.

В дисертації аргументується, що 80-90-ті роки характеризуються значним зростанням процесу транснаціоналізації світової економіки. ТНК стали найбільш динамічним її структурним елементом. За мобільністю, здатністю до трансформації зв'язків і організаційних структур, швидкістю реакції на імпульси НТР вони набагато перевершують національні або регіональні форми господарських утворень. На відміну від них ТНК здатні поєднати фактори виробництва різної державної належності і брати участь в освоєнні ринків в будь-якій частині світу. Формуючи тісні коопераційні взаємозв'язки між підконтрольними підприємствами на базі одиничного поділу праці, ТНК закладають міцний фундамент цілісності і взаємозалежності глобальної економіки.

Однією з особливостей операцій ТНК у другій половині 80-х років став так званий "глобальний інвестиційний бум" - різке збільшення вивозу ПІІ (їх щорічний обсяг у 1985-1990 рр. зріс порівняно з першою половиною десятиріччя у 2,5 рази, а середні темпи приросту збільшилися в 13 разів). Проведений в дисертації аналіз дозволяє зробити висновок, що період небувалого зростання вивозу ПІІ був викликаний рядом причин. Серед них треба виділити, перш за все, циклічні фактори. Коливання економічної активності, пов'язані з економічним циклом у країнах, що вивозять капітал, і країнах, які приймають іноземні інвестиції, суттєво впливають на інвестиційну стратегію ТНК. Досить високі і стабільні темпи зростання розвинутих країн з ринковою економікою в другій половині 80-х років і визначили насамперед значне збільшення відтоку ПІІ в цей період. Характерно, що уповільнення росту і рецесія цих країн в 1990 р. перервали період "глобального інвестиційного буму" (хоча є ознаки того, що з 1993 року він відновлюється знову). Ще однією причиною інвестиційного буму стали фактори

економічної політики різних країн (лібералізація зовнішньоекономічного курсу і поліпшення інвестиційного клімату для ТНК), а також структурні фактори, зародження глобальних виробничих мереж ТНК, що поєднують десятки тисяч материнських компаній і сотні тисяч зарубіжних філій в єдину інтегровану систему виробництва. Це вимагало залучення додаткових ресурсів капіталу і викликало різке збільшення їх вивозу за кордон.

В дисертації доведено, що в останнє десятиріччя виявились нові риси ТНК, що формують особливості їх сучасного вигляду. По-перше, це залучення до процесу транснаціоналізації середніх і малих фірм. Логіка глобальної конкурентної боротьби примушує середні та дрібні фірми, що мають переваги власності, брати участь у міжнародній виробничій діяльності, щоб відстояти свої позиції на ринку. Технічний прогрес розширює можливості навіть для таких фірм уловлювати переваги інтерналізації за допомогою координації діяльності. Друга особливість пов'язана з еволюцією організаційної стратегії ТНК. Традиційною формою стратегії ТНК є створення самостійних філій. Інша модель реалізується в межах так званої "простої інтеграції", яка допускає технологічну кооперацію між підконтрольними підприємствами. З середини 80-х років все виразніше виявляється поширення нової стратегії "комплексної інтеграції", що націлює транснаціональну фірму на операції в будь-якому районі світу, який надає оптимальні можливості реалізації переваг власності, розміщення чи інтерналізації з точки зору глобальних інтересів фірми і передбачає формування інтегрованих систем міжнародного виробництва. На практиці ТНК використовують всі три форми стратегії, але остання поступово набуває в їхньому середовищі все більшого поширення, викликаючи модифікацію їх управлінських систем і посилення децентралізації управління, що характеризує третю особливість сучасних ТНК. На зміну жорсткій ієрархічній системі управління приходить менш централістська модель взаємозв'язків. Четвертою і, мабуть, найхарактернішою рисою нового вигляду ТНК стала їх широка участь у так званих "стратегічних альянсах", що передбачають координацію на довгостроковій основі виробничої та ринкової діяльності двох і більше компаній з метою проникнення на нові ринки, зниження ризику за рахунок його розподілу, зменшення витрат, обміну технологіями. Стратегічні альянси створюють такі взаємовідносини, при яких кожний з учасників розраховує посилити свої переваги власності.

Разом з тим, такі союзи являють собою нову специфічну форму інтерналізації ринкових відносин.

Перехід транснаціональних корпорацій до створення єдиних систем інтегрованого виробництва веде до значного посилення взаємозалежності розвинутих країн з ринковою економікою і країн, що розвиваються, появи її нових форм і напрямків. Зароджуючись на основі інтегрованих мереж ТНК, така взаємозалежність характеризує не тільки процес глобалізації взаємозв'язків, але і їх регіоналізацію (хоч остання визначається не тільки діяльністю ТНК). Проведений в дисертації аналіз цієї системи взаємозалежності дозволяє зробити висновок, що конфронтаційна модель відносин "країни, що розвиваються - розвинуті країни" не відображає реалії сучасного світу. Останнє не означає, що периферія перестає бути сферою "особливих" інтересів "центрів сили" світового господарства. Однак характер, форма реалізації цих інтересів в умовах глобальної конкуренції і взаємозалежності модифікується.

Глобалізація світової економіки створює нове "навколишнє середовище", де відбувається економічне зростання країн, що розвиваються, визначаючи нові орієнтири і цілі їх економічної політики. Глобальні ринки товарів і послуг, технології і капіталів, інформації і фінансів передбачають мобільність факторів виробництва, що забезпечується, насамперед, по каналах ТНК. Така мобільність дедалі більшої кількості галузей економіки також характеризує нові умови, в яких сьогодні відбувається економічне зростання країн, що розвиваються. Відносно більша легкість організації ТНК виробництва в будь-якій точці світу відкриває для країн периферії не тільки додаткові можливості в прискоренні індустріалізації їх економіки, а й готує випробування для них, наприклад, у випадку "планових" дезінвестицій ТНК в зв'язку із зникненням переваг розміщення.

В дисертації показано, що технологічна революція, яка визначає динамічне формування елементів нової всесвітньої виробничої системи, глибоко впливає на порівняльні переваги країн, що розвиваються, і їх місце в МПП. Більшість країн, що розвиваються, не можуть швидко реагувати на ці нові "виклики" і адаптувати свої господарські структури до структури світової економіки, що трансформується, і має внаслідок цього серйозні проблеми, пов'язані з пошуком свого місця в МПП. Зростаюча невідповідність економічних структур периферії технологічній моделі відтворення в промисловому центрі призводить до явища, названого "примусовим

відчуженням країн, що розвиваються, від глобальної економіки* ("примусовим відокремленням"). НТР зменшує важливість ще одного фактору, що традиційно визначає порівняльні переваги країн, що розвиваються, - дешевої робочої сили. Інформаційні технології, електронізація, роботизація виробництва, забезпечуючи різке підвищення продуктивності праці, зменшує колишнє значення низької заробітної плати. Істотна трансформація порівняльних переваг цих країн відбувається і в зв'язку з новими вимогами до організації виробництва (гнучкість, динамізм, постійна перебудова технологічних структур).

Таким чином, проведене дослідження показало, що з одного боку глобалізація світової економіки створює об'єктивну основу для дедалі глибшого входження країн, що розвиваються, до системи відносин взаємозалежного світу, диверсифікації їх виробничо-інвестиційних і торгових зв'язків, а з іншого боку ряд об'єктивних факторів створює додаткові перепони на шляху інтеграції цих країн в світове господарство. Глобальна трансформація світової економіки з усією гостротою нині ставить питання про можливість адаптації господарських структур країн, що розвиваються, до нової ситуації. Пошук відповідей на "глобальні виклики" і визначив трансформацію стратегій їх економічного зростання, що почалася в останні роки, розробку нових цілей і орієнтирів економічної політики цих країн.

Однією з найважливіших особливостей нових стратегій економічного розвитку країн периферії, як розкривається в дисертації, став їх акцент на функціонування ринкових сил. Відображенням цих процесів стала реформа держсектора і бюджетно-фінансової сфери, відмова від економічного планування, широка приватизація, яка розгорнулася в цих країнах. Розширення ролі ринкових сил в економіці країн, що розвиваються, не означає, що держава виключається з економічного життя. "Чисто" ринковий підхід до розвитку, як показує досвід багатьох країн Азії, Африки і Латинської Америки, не дає бажаних результатів і, всупереч доказам деяких прибічників неоліберальної доктрини, неприйнятний для цих країн.

Тісно пов'язана з загальним курсом на зміцнення ринкового механізму і така риса сучасних стратегій економічного зростання країн, що розвиваються, як здійснення структурної перебудови економіки. Така структурна перебудова, наприклад, інтенсивно здійснюється в НІК Азії, які намагаються пристосуватися до вимог сучасної НТР і утримати завойовані

позиції в світовій економіці. В багатьох країнах важливою частиною економічних стратегій стала реалізація програм стабілізації і структурної реорганізації, розроблених МВФ і МБРР.

Як розглядається в дисертації, структурна перебудова економіки країн периферії пов'язана ще з однією новою рисою їх економічних стратегій - переходом у 80-ті роки від імпортозаміщення до експортно орієнтованої індустріалізації. На кінець 80-х років стало очевидним, що в межах колишньої політики імпортозаміщення адаптувати економіку до динамічних зрушень неможливо і тільки зміна курсу може забезпечити умови для пристосування до нових реалій світового економічного простору, що трансформується. Навіть крупні країни, що розвиваються, які сподівалися мати користь від імпортозаміщення і протекціоністського захисту ринків, зрозуміли це, "заплативши" за запізнення в зміні пріоритетів втратою динамізму економічного розвитку і своїх позицій на світовому ринку експортерів промислових товарів.

Визнання переваг експортної орієнтації виступає лише частиною здійснюваного в останні роки в більшості країн, що розвиваються, комплексу заходів по лібералізації зовнішньоекономічної політики. В дисертації аргументується, що така лібералізація є також новою рисою економічної стратегії країн, що розвиваються, і визначає особливості їх економічного зростання в останні роки. Вона охоплює такі основні напрямки, як зовнішня торгівля, іноземні інвестиції, режими валютного контролю. Радикальні зміни, пов'язані з переоцінкою основних елементів економічних стратегій в цілому і зовнішньоекономічної політики зокрема, відбулися в останні роки і в ставленні до транснаціональних корпорацій, їх ролі в економічному розвитку приймаючих країн. Такі значні зміни в ставленні до ТНК об'єктивно відображають як певну еволюцію в поведінці самих транснаціональних фірм в країнах, що розвиваються, так і дедзлі більше усвідомлення останніми об'єктивної необхідності використання величезного потенціалу цих фірм для національного розвитку. Прямі іноземні інвестиції і створення на їх базі іноземних філій, дочірніх компаній все більш сприймаються на периферії як нормальний спосіб взаємодії в умовах зростаючої транснаціоналізації світової економіки. Більше того, інтеграція в світове господарство на основі включення до комплексів ТНК розглядається сьогодні більшістю країн як бажаний, прогресивний процес, спрямований на динамізацію економічного зростання.

Зростаюча необхідність використання інвестицій ТНК пов'язана з тим, що вони не тільки забезпечують зовнішнє фінансування розвитку національної економіки, але і приносять ноу-хау, маркетинг і канали реалізації, управлінський досвід, можливості навчання персоналу, збільшуючи, таким чином, конкурентоздатність експортних галузей економіки. ПІІ забезпечують, і це особливо важливо, найбільш ефективну комбінацію довгострокового фінансування, технології, навчання, управлінського і ринкового досвіду.

Отже, як доведено в дисертації, взаємодія з ТНК в різноманітних її формах стає об'єктивно необхідною в умовах зростаючої транснаціоналізації світової економіки. Така взаємодія і формує складну систему багаторівневої взаємозалежності, яка дозволяє економіці ефективно сприймати імпульси НТР та адаптуватися до структурних зрушень в глобальному економічному просторі, який трансформується.

Країни, що розвиваються, є традиційно важливим районом вивозу капіталу ТНК. Але в минулі десятиріччя їх питома вага в загальному надходженні ПІІ зменшувалась, що сформувало традиційне уявлення про відносне падіння інтересу ТНК до периферії. Як обґрунтовується в дисертації, з другої половини 80-х років склалась нова ситуація: в структурі вивозу капіталу частка вищезгаданих країн почала суттєво збільшуватись (що супроводжувалося безпрецедентним збільшенням і абсолютного обсягу припливу інвестицій ТНК). Приплив ПІІ в країни, що розвиваються, знаходиться в прямій залежності від змін економічного циклу. В 70-80-ті роки темпи зростання ВВП в промислово розвинутих країнах і країнах, що розвиваються, були приблизно однаковими, що і визначало відносно синхронні коливання припливу інвестицій ТНК в ці країни. Значне підвищення в кінці 80-х рр. - на початку 90-х років темпів зростання в країнах, що розвиваються, в порівнянні з розвинутими країнами створило сприятливу ситуацію для інвестиційних рішень ТНК на користь першої групи країн. Саме тому при загальній тенденції скорочення сукупного припливу ПІІ в світі в 1991-1992 році, обсяг вивозу капіталу на периферію ще більше зріс, що обумовило значне збільшення питомої ваги цих країн в припливі ПІІ. Таким чином, як доводиться в дисертації, в останні роки фактори циклічного порядку закріпили і навіть посилили намічену тенденцію до активізації інвестиційної діяльності ТНК на периферії. При цьому основними районами вивозу капіталу природньо є найбільш динамічні економіки і регіони (НІК Азії і окремі країни Латинської Америки).

Незважаючи на планетарний характер діяльності сучасних ТНК і сформованих внаслідок цього відносин глобального взаємозв'язку центру і периферії, в 80-ті роки виразно виявилась тенденція до посилення інвестиційних взаємозв'язків окремих груп країн, що розвиваються, з членами тріади - США, Японією, Західною Європою, яка привела до виникнення інвестиційних кластерів. У межах інвестиційних кластерів виявляється помітна орієнтація приймаючих країн на імпорт капіталу насамперед із "свого" полюсу тріади, хоча залежно від зміни співвідношення сил, така орієнтація з часом може змінитися і країна може міняти кластер, переходячи на нову орбіту тяжіння з іншим центром сили світової економіки. В дисертації показано, що важливим підсумком останнього десятиріччя стало зміцнення кластера Японії в Південно-Східній Азії (ПСА) та відносне послаблення тут позицій ТНК США і ЄС. Разом з тим, в другій половині 80-х років з'явилась нова тенденція - формування в ПСА "внутрірегіонального" кластера на основі вивозу капіталу із азіатських НІК. Ці країни стали вже головними інвесторами в Китаї, Шрі Ланці і стрімко посилюють свої позиції в Малайзії, Таїланді, Філіпінах і інших державах. Інвестиції ТНК розподіляються серед країн, що розвиваються, вкрай нерівномірно. Після II світової війни роль головного району інвестування капіталу відігравали латиноамериканські країни. Однак за наступні десятиріччя становище почало змінюватися і з кінця 80-х років головним імпортером ПІІ стали країни ПСА. Судячи з останніх даних, ця тенденція зберігається і в 90-ті роки. Країни ПСА, і в першу чергу НІК, перетворились сьогодні на один з головних районів міжнародних інвестиційних операцій.

Динамічний розвиток азіатських НІК став помітним явищем у світовій економіці. За відносно короткий час ці країни зуміли створити промисловий потенціал, розвинути окремі сучасні галузі індустрії. Вони різко збільшили промисловий експорт і зайняли важливе місце у міжнародному поділі праці. В дисертації обґрунтовується, що як сама поява НІК, так і вражаючий "ривок" азіатської четвірки НІК першого покоління викликані об'єктивними процесами у світовій економіці в цілому і у економіці зазначених країн зокрема. Під впливом ряду факторів у 60-70-ті роки у розвинених країнах з ринковою економікою деякі галузі промисловості почали втрачати порівняльні переваги. Зростання витрат виробництва робило іноді просто не вигідним виробництво продукції таких галузей і викликало їх перенесення у країни, що розвиваються. Деякі з цих країн, маючи традиційні порівняльні переваги

(дешева робоча сила, наявність сировини і т.ін) стали районом активних операцій ТНК, які організували тут експортне виробництво промислової продукції. Залучення ТНК до індустріалізації виявилось найбільш значним у тих країнах, які раніше за інші взяли курс на експортноорієнтовану модель розвитку і створили сприятливий клімат для інвестицій - у НІК Азії першої хвилі.

В дисертації доводиться, що у зв'язку із значним зростанням вартості робочої сили, підвищенням курсів національних валют (по відношенню до долара) НІК першого покоління з другої половини 80-х років стали у свою чергу втрачати свої порівняльні переваги у виробництві працемісткої продукції. Почавши активну переорієнтацію у бік технологічно складної, наукомісткої продукції, вони почали масово переміщати працемістке виробництво у країни з більш дешевою робочою силою - Малайзію, Індонезію, Таїланд та інші і сприяли цим появі нових індустріальних країн другого ешелону. Очевидно, що збереження зазначеної вище тенденції призведе до розширення кола НІК і наступної передачі вже у країни третього покоління (Філіппіни, Шрі Ланка, В'єтнам та ін.) "нижніх поверхів" промисловості. Спостерігається, таким чином, певна закономірність поетапної індустріалізації, яка відбувається у НІК. Піднімаючись технологічними сходами на сходінку вгору, кожна група таких країн звільнює нижню сходінку для іншого, наступного за нею покоління НІК.

Зміни, які відбуваються в спеціалізації НІК, певною мірою вже відображає так званий індекс "виявлених порівняльних переваг" (Revealed Comparative Advantage). Індекс "виявлених порівняльних переваг" (індекс RCA) розраховується таким чином:

$$RCA = (X_{ij}/X_{wj}) / (X_i/X_w), \text{ де}$$

X_{ij} - це вартість експорту i -тої країни товарів j , де $j=1...k$; X_i - це загальна вартість експорту i -тої країни, X_w - загальна вартість світового експорту, а X_{wj} - загальна вартість світового експорту товару j . Якщо значення $RCA > 1$, то вважається, що країна буде мати порівняльні переваги у виробництві j товару i , навпаки, при $RCA < 1$ таких переваг немає.

Розрахунки індексу RCA по країнах Азії дозволяють зробити в дисертації висновок про те, що в НІК першого ешелону галузі, які використовують некваліфіковану працю, втрачають порівняльні переваги (в трьох із них за 1980-1990 роки індекс знизився майже в 2 рази, а в Сінгапурі він стабільно менший одиниці). В той же час в НІК другого ешелону дешева

некваліфікована праця стала основою порівняльних переваг (індекс RCA працевістких галузей тут різко виріс). Звертає на себе увагу і те, що в деяких НІК (Південна Корея) людський капітал і технологія формують контури конкурентоздатності національної економіки. В другій половині 80-х років в Південну Корею, Тайвань, Сінгапур, Гонконг в зв'язку з підвищенням курсу ієни почалося переміщення із Японії вже значно більш капіталомістких і наукомістких, ніж раніше, нових виробництв.

Серед найбільш важливих переваг розміщення, які визначили пріоритетне значення НІК Азії, як району інвестицій ТНК, слід виділити: динамічно зростаючі ринки цих країн; наявність кваліфікованої і відносно недорогої робочої сили; досить розвинуту систему інфраструктури; близькість до інших крупних ринків і включення в регіональні економічні зв'язки, що інтенсивно розвиваються; стабільну політичну і економічну ситуацію.

Як зазначається в дисертації, найбільш інтенсивною сферою інвестиційної діяльності ТНК в НІК Азії та й, мабуть, в цілому в країнах, що розвиваються, стали так звані "природні економічні території" ("регіональні держави") - своєрідні полюси зростання, які об'єднують частини різних держав. В Південно-Східній Азії вже нараховується декілька таких "трикутників зростання", які включають території КНР, Південної Кореї і Гонконгу, Малайзії, Індонезії і Сінгапура та інших країн.

Взаємодія країн, що розвиваються, з транснаціональними корпораціями може здійснюватися в різних формах, які, як показує практика, можуть модифікуватися в залежності від умов приймаючих країн. Повне володіння було типовою рисою функціонування мережі підконтрольних виробництв ТНК в країнах, що розвиваються, в 50-60-ті роки. Зміна співвідношення сил економічних суб'єктів на користь країн, що розвиваються, яка виявилася в 70-ті роки, привела до значного поширення підприємств змішаного володіння - спільних компаній, що перетворилися на одну із головних форм взаємовідносин зазначених країн і ТНК.

Проведений в дисертації аналіз дозволяє зробити висновок, що однією із нових тенденцій, які характеризують еволюцію операцій ТНК в країнах, що розвиваються, є збільшення з кінця 80-х років кількості спільних підприємств з більшою (переважаючою) часткою іноземного капіталу. Більше того, останні роки свідчать про повернення ТНК до тактики створення підприємств в повній, а не частковій власності. На перший погляд ці

тенденції суперечать логіці розвитку взаємовідносин указаних суб'єктів, яка, здавалося б, свідчить про зведення операцій ТНК на периферії до форм з мінімальним володінням капіталом або контрактних операцій. Однак насправді такі зміни обумовлені об'єктивними причинами. Формування транснаціональними корпораціями інтегрованих систем міжнародного виробництва, які передбачають складні горизонтальні і вертикальні зв'язки між всіма елементами їх комплексів, рівно як і підвищення ролі технології, знань та інших видів специфічних активів в зв'язку з вимогами нового етапу НТР, об'єктивно обумовлює більш активне створення в останні роки в країнах, що розвиваються, повністю контрольованих підприємств ТНК. Ще одним фактором, який обумовив цю тенденцію, стала значна лібералізація інвестиційного клімату цих країн.

Як підкреслюється в дисертації, зазначена тенденція вже чітко проявляється в НІК Азії. Розрахунки показали, що у всіх розглянутих країнах за останнє десятиріччя роль підприємств з меншим володінням ТНК США відносно зменшилась і, в свою чергу, зросло значення підприємств, які контролюються американськими фірмами. Показово, що ця тенденція вперше виявляється і в японських компаніях, центральною стратегією яких з середини 80-х років стало повне володіння в зарубіжних підприємствах.

Незважаючи на намічену тенденцію до повернення ТНК на шлях створення повністю контрольованих підприємств, спільні компанії і в перспективі будуть зберігати своє значення як важлива форма взаємовідносин ТНК і країн, що розвиваються. Однак сьогодні, в умовах лібералізації інвестиційного клімату, їх створення на периферії визначається не стільки обмежуючими заходами урядів цих країн, скільки стратегічним курсом самих транснаціональних фірм, шукаючих місцевих партнерів для зменшення ризику операцій, підвищення їх прибутковості.

В дисертації показано, що ще однією формою залучення ТНК у процес відтворення країн, що розвиваються, є їх контрактні операції. Багато дослідників вважають, що на кінець 80-х років неакціонерні форми діяльності перетворились на найбільш типову, масову форму взаємовідносин ТНК і периферії. Серед найбільш поширених форм діяльності, не пов'язаних з володінням акціонерним капіталом, слід виділити укладання транснаціональними концернами з країнами, що розвиваються, угод про надання їм технічних, інженерно-консультаційних, управлінських послуг, виконання будівельних робіт за контрактами, видобуток сировини на основі

підрядів і т.д. Вибір конкретних форм включення іноземного капіталу до процесу відтворення приймаючих країн визначається потенціалом "переговорної сили" суб'єктів, що взаємодіють, і повинен оцінюватися з точки зору впливу цих форм на економічне зростання і соціальну еволюцію периферійних країн.

В дисертації досліджується механізм впливу ТНК на економічне зростання країн, що розвиваються. Одним з важливих аспектів цієї проблеми є роль ПІІ в процесі капіталоутворення. Обмежені можливості мобілізації внутрішніх ресурсів роблять зовнішні джерела фінансування життєво важливими для модернізації відсталих країн. Починаючи з другої половини 70-х років в переважній більшості країн периферії спостерігається стійка тенденція підвищення питомої ваги припливу ПІІ у щорічних валових внутрішніх капіталовкладеннях. Цей показник найвищий у НІК Азії, що підкреслює важливість ТНК як джерела інвестицій в економіку цих країн.

Як обґрунтовується в дисертації, вплив іноземного капіталу на нагромадження можна простежити, враховуючи прямий і непрямий вплив ТНК на цей процес через заощадження населення, держави і безпосередньо самих фірм. В тій мірі, в якій ТНК забезпечують додаткову зайнятість, вони сприяють збільшенню заощаджень населення. Підприємства транснаціональних корпорацій, як правило, характеризуються високою продуктивністю праці і прибутковістю. Значна частина цих прибутків реінвестується в економіку приймаючих країн. Всупереч поширеній думці про те, що інвестиційна політика ТНК в центрі і на периферії істотно відрізняється на користь першої групи країн, дані свідчать про близькість норм реінвестування ТНК в цих групах країн. Більш того, в обробному секторі економіки з другої половини 80-х років спостерігається значне перевищення норми реінвестицій в країнах, що розвиваються, в порівнянні з промислово розвинутими країнами. В азіатських НІК, наприклад, 3/4 одержуваних тут прибутків ТНК знову включалися в процес відтворення приймаючої країни. До цього слід додати, що в іноземних фірм є більш широкі можливості використовувати амортизаційний фонд для інвестицій в розширення виробництва. В останні роки все виразніше виявляється ще один аспект участі ТНК в процесі капіталоутворення - це їх роль як фінансового посередника в забезпеченні припливу ресурсів в країни, що розвиваються.

В транснаціональних комплексах існують різні канали внутрікорпоративного руху фінансових ресурсів (кредити, дивіденди,

трансфертні ціни по внутріфірмових поставках, винагороди і ройалті за послуги і технологію, паралельні кредити, зустрічні закупки, внутріфірмове страхування або пряме переведення капіталу). Ці механізми дозволяють ТНК переводити із приймаючої країни значні фінансові ресурси відкритими і прихованими каналами, що приводить до зменшення її фонду нагромадження. Проведене дослідження показало, що в останні роки, поряд з трансфертними цінами, в механізмі внутріфірмового перерозподілу прибутку широко використовуються внутрікорпораційні безпроцентні кредити та спеціальні прийоми страхування. Фінансування операцій ТНК із місцевих джерел також суперечливо позначається на процесі капіталоутворення. Таким чином, треба враховувати і деякі негативні аспекти впливу ТНК на процес нагромадження капіталу. Однак досвід НІК Азії свідчить, що незважаючи на це, загальний прямий і побічний вплив ПІІ на капіталоутворення є позитивним і сприяє підвищенню ефективності інвестиційного процесу.

В умовах НТР все більш відчутний вплив на економічне зростання периферії справляє "передача технології". Переважна більшість країн периферії досі виступає на світовому ринку науково-технічних знань лише як їх імпортери, причому 4/5 поставок технології в ці держави здійснюється каналами транснаціональних корпорацій. Об'єктом передачі технології в країнах, що розвиваються, сьогодні виступає, в основному, "зріла", тобто вже апробована технологія виробництва стандартизованих виробів. Вона надходить сюди шляхом імпорту капітальних товарів; через прямі інвестиції; асоціацію з ТНК в формі спільних підприємств; контрактні форми операцій; стратегічні альянси з ТНК.

Технологія може передаватися внутрішніми каналами ТНК (тобто інтерналізуватися в межах самої фірми) і зовнішніми каналами (тобто екстерналізуватися, передаватися незалежним фірмам). В роботі розкривається, що вибір тих чи інших форм і каналів передачі технології залежить від ряду факторів, зокрема характерних рис і ознак самої технології (складність, новизна, тип і т.д.); потенціалу ТНК та її досвіду в здійсненні міжнародних трансакцій, зокрема в галузі технології; потенціалу національної фірми (фінансові можливості, технологічний досвід і обізнаність з пропозиціями на ринку технології), що визначає її "переговорну силу" у взаємовідносинах з ТНК; і нарешті від політики приймаючої країни стосовно іноземних інвестицій в цілому та регулювання передачі технології.

зокрема. Внутріфінансова передача технології передбачає комплексне надання приймаючій країні усього набору ресурсів (капітал, технологія, знання і ноу-хау, управлінський досвід, експортні можливості), необхідних для динамізації економічного зростання. Разом з тим очевидно, що протиставляти внутрішній і зовнішній канали передачі технології не можна. Вони повинні, як показує досвід Південної Кореї, доповнювати один одного і можуть успішно використовуватися для прискорення економічного розвитку.

В дисертації аргументується, що трансферт технології може мати прямий ефект (для підприємства, яке отримало технологію) і непрямий ефект (для оточуючого середовища). Безпосереднім внеском у розвиток науково-технічного потенціалу приймаючих країн і прискорення їх економічного зростання є НДДКР філій ТНК. Хоч переважна частина НДДКР іноземних фірм здійснюється в промислово розвинутих країнах, в останні роки вони активізувались і в НІК. Передача технології філіям ТНК в країнах, що розвиваються, супроводжується підвищенням кваліфікації місцевих кадрів, здобуванням ними нових знань, тобто ведуть до накопичення людського капіталу. Існує і ще один дуже важливий аспект прямого впливу науково-технічної діяльності ТНК на економічне зростання - значне збільшення внаслідок їх функціонування наукомісткого експорту приймаючої країни. Вплив ТНК на "оточуюче середовище" полягає в тому, що їх науково-технічними досягненнями побічно можуть скористатися і національні фірми. Це відбувається шляхом дифузії (витоку) виробничого досвіду та секретів, міграції робочої сили, особливо вищого персоналу, копіювання національними фірмами моделей ринкового поведінки і управлінських структур філій ТНК. Досить суттєвий вплив непрямих механізмів передачі технології ТНК і у випадку їх субпідрядних відносин з місцевими компаніями (особливо при закупках у них або поставках їм комплектуючих та напівфабрикатів).

Разом з тим в дисертації зазначається, що ТНК можуть і ускладнити науково-технічний розвиток країн периферії. Відплив кваліфікованих кадрів на підприємства ТНК в промислово розвинуті країни, а також висока плата ройалті і жорсткі застереження при передачі технології викликають справедливе незадоволення країн, що розвиваються. Ці аспекти діяльності ТНК також не можна ігнорувати, незважаючи на загальний стимулюючий

вплив іноземного капіталу на інновації місцевих фірм та економічне зростання приймаючої країни.

Ще однією важливою проблемою є адаптація західної технології до специфічних умов країн, що розвиваються. В дисертації доведено, що чим більша конкуренція місцевих фірм, тим більше ТНК змушені пристосовувати свою технологічну модель до структури факторів виробництва приймаючої країни. І навпаки, захист від конкуренції спонукає іноземну фірму використовувати свою домашню технологію без будь-яких модифікацій.

Серед факторів зростання особливу роль грає розвиток людських ресурсів. В дисертації аналізуються найбільш важливі аспекти впливу ТНК на розвиток людських ресурсів в країнах периферії, а саме на обсяг і структуру споживання, освіти і навчання, формування наукових і управлінських кадрів, а також на господарську, підприємницьку культуру приймаючих країн.

Вплив ТНК на структуру споживання країн, що розвиваються, є неоднозначним. Деякі аспекти "демонстраційного ефекту" від діяльності ТНК мають негативні наслідки для розвитку людських ресурсів. Цей процес в багатьох випадках являє собою своєрідну імітацію, наслідування стандартам споживання розвинутих країн з ринковою економікою. Він супроводжується і суттєвою еволюцією у системі цінностей та стереотипів поведінки частини населення. Незважаючи на суперечливість демонстраційного ефекту, в дисертації обґрунтовується, що цей процес не може розглядатися як регресивне явище. Впровадження ТНК сучасних моделей споживання означає не тільки прилучення все більшої частини населення периферії до більш якісних товарів, покращення їх життєвого рівня, але і розширення світогляду людей, розвиток особистості, становлення суспільної свідомості. Нові стереотипи поведінки справляють, в свою чергу, значний вплив на якість підготовки робочої сили, престиж знань і кваліфікацію та створюють нове економічне і соціальне середовище для накопичення людського капіталу.

Ще більш відчутний вплив на ефективність виробництва ТНК справляє професійне навчання. Інвестиції іноземних фірм у підготовку кадрів приводять до більш прибуткового функціонування їх підприємств за рахунок підвищення продуктивності праці. Разом з тим, більш кваліфіковані робітники отримують і підвищену заробітну плату. Дуже часто професійна підготовка (перепідготовка) є частиною угоди про передачу технології ТНК і здійснюється або на філіалі в приймаючій країні, або навіть за кордоном,

наприклад, в країні базування ТНК. Кадрова політика ТНК в останнє десятиріччя зазнала істотних змін: замість іноземних спеціалістів в більшості випадків посади займають громадяни приймаючої країни. Дуже часто це є вимогою країн, що розвиваються. З іншого боку, залучення місцевих спеціалістів вигідне для іноземних фірм, оскільки їх заробітна плата (порівняно з рівнем оплати іноземних спеціалістів аналогічної кваліфікації) набагато нижча.

Як підкреслюється в дисертації, вплив ТНК на розвиток людських ресурсів, особливо висококваліфікованих кадрів, визначається специфічними потребами виробництва самих ТНК. Це може породжувати гострі проблеми. Наприклад, у випадку дезінвестиції або скорочення виробництва у іноземних фірм, підготовлений для них персонал може не знайти адекватну працю в національному секторі економіки і емігрувати за кордон. Така тенденція, як і відток кадрів каналами ТНК, серйозно ускладнює формування потенціалу людського капіталу.

Особливо важливий внесок ТНК в розвиток людських ресурсів пов'язаний з передачею ними в країни, що розвиваються, технічних і управлінських знань. В дисертації показано, що ТНК позитивно впливають на передачу управлінських знань в азіатських НІК: шляхом формального навчання (школи менеджменту та бізнесу, які готують дипломованих спеціалістів), неформального навчання (в процесі роботи без проходження спеціальних програм навчання) і шляхом повсякденного накопичення досвіду (формування підприємницької і управлінської культури, системи цінностей та поведінки і т.д.). Останнє особливо важливе тому, що господарська культура може справляти значний динамізуючий вплив на економічні процеси. Але треба зауважити, що підприємницька культура ТНК відображає соціально-культурні цінності домашньої країни, тому її взаємодія з цінностями господарської культури країн, що розвиваються, може іноді мати неоднозначні наслідки і призводити до конфліктів між ТНК і приймаючою країною.

Розрахунки індексу людського розвитку також показують, що практично всі НІК Азії за 1970-1990-ті роки значно підвищили даний показник на відміну від інших країн периферії, де тенденції були не такі однозначні. В Південній Кореї, Малайзії, Індонезії збільшення індексу людського розвитку було особливо суттєвим, при цьому Гонконг, Південна Корея і Сінгапур нині є абсолютними лідерами периферії за рівнем цього показника.

Як один із регіонів світу з найбільш інтенсивними операціями ТНК, НІК Азії зазнали за минулі роки зростаючого впливу ПІІ на характер і динаміку економічного зростання, напрямок індустріалізації, структурні зміни в господарстві. Розвиток цих азійських країн підтверджує, що вплив ТНК на фактори зростання не є "дискретним", ізольованим процесом. Навпаки, найсильніші імпульси зростання зароджуються як наслідок впливу транснаціональних фірм одночасно на інвестиції, технологію, людські ресурси, екологію, торгівлю. При цьому процес розвитку виступає як наслідок глибокої взаємодії усіх факторів зростання, при якій відбувається посилення одних факторів за рахунок інших, тобто прямий вплив ТНК на конкретний фактор супроводжується непрямим впливом, який опосередкований більш високою ефективністю включення в процес розвитку інших факторів.

Як доведено в дисертації, ще складніший та багатогранніший непрямий вплив ТНК на економічне зростання пов'язаний з їх взаємодією з місцевими фірмами. Спільні підприємства з національним капіталом, прямі і зворотні контрактні зв'язки (через ліцензійні або субліцензійні угоди) можуть виступати значним додатковим генератором зростання. Такий же стимулюючий вплив на місцеві фірми може справляти в деяких випадках зростання конкуренції внаслідок входження на ринок ТНК (модернізація виробництва, технічні іновачії, зростання кваліфікації робітників), хоч, звичайно, конкурентна боротьба з іноземною фірмою може мати і негативні наслідки для національних компаній.

Найбільш рельєфно динамізуючий ефект ТНК виявляється у відносно розвинутих країнах периферії. Тут відзначається найбільш ефективне засвоєння усіх компонентів їх ресурсів (технологія, капітал, знання, управлінський досвід). Таким чином очевидно, що лише при певному рівні розвитку інвестиції ТНК починають повніше розкривати свій потенціал прямого і непрямого впливу на економічне зростання. Не випадково, найменш розвинуті країни покладаються в основному на офіційну допомогу розвитку, а не на капіталовкладення транснаціональних фірм.

В Південно-Східній Азії ТНК стали могутнім прискорювачем регіональної інтеграції. Інтенсивна участь у регіональних економічних зв'язках, а також більш глибоке включення до світової економіки в цілому, справляє, в свою чергу, відчутний динамізуючий вплив на національну економіку НІК Азії, сприяє її більшій ефективності та сприйнятливості глобальних структурних зрушень. Таким чином, роль ТНК може бути

розглянута і в більш широкому плані - як економічного агента, трансакції якого полегшують формування ринкового середовища, здійснення структурних зрушень в приймаючій країні, сприяють більшій відповідності структури національної економіки вимогам НТР і модернізують порівняльні переваги країни.

В останні роки в економічній літературі все частіше розробляються економіко-математичні моделі зв'язку між ПІІ і зростанням ВВП країн, що розвиваються. У більшості випадків ці моделі підтверджують статистично значимий зв'язок між припливом нових інвестицій і збільшенням реального ВВП на душу населення у відзначених країнах. Але кількісні зв'язки, розраховані для одних країн, не завжди бувають очевидні для інших. Ще більшу неоднозначність економіко-статистичний аналіз цих взаємозв'язків набуває у зв'язку з випадками, коли масовані іноземні інвестиції не допомогли країні уникнути кризових струсів та забезпечити високі темпи зростання (Нігерія, Мексика, Бразилія).

В дисертації підкреслюється, що збалансована оцінка впливу ТНК на економічне зростання приймаючої країни передбачає врахування і того, що за певних обставин їх діяльність може не забезпечувати довгострокового динамізуючого ефекту, хоч короткострокові імпульси зростання іноземні інвестиції можуть породжувати. Показово, що незважаючи на високі темпи зростання азійських НІК в цілому, інвестиції ТНК не нейтралізували впливу світового економічного циклу на ці країни, а навіть посилили (у певних межах) чутливість їх економіки. Посилення нестабільності економічного розвитку може бути пов'язане і з "плановими" дезінвестиціями ТНК, їх виходом із країни у зв'язку з втратою нею порівняльних переваг у дешевій праці (експортноорієнтовані працевістки галузі), негативним впливом ТНК на екологію, місцевих конкурентів. У періоди економічних спадів філіали ТНК на відміну від місцевих фірм швидко звільняються від тимчасово збиткового виробництва, різко скорочують випуск продукції. Це може викликати поглиблення спаду національної економіки або уповільнення виходу країни, що розвивається, із кризи.

Разом з тим, як аргументується в дисертації, переоцінювати вище відзначені дестабілізуючі аспекти діяльності ТНК також навряд чи правомірно. Як показує розвиток азійських НІК, стимулювання ними припливу інвестицій ТНК, поряд з прямими або непрямыми заходами державного регулювання їх операцій, а також, якщо говорити в цілому, цілеспрямована політика цих

країн на структурні перетворення в економіці, дозволила їм якщо не уникнути спадів ("зовнішніх шоків"), то дуже швидко знаходити із них вихід та відновлювати зростання. Глибокі зміни у макроекономічних пропорціях, а також виникаючі за активної участі ТНК структурні зрушення у промисловості, дозволили НІК трансформувати свої порівняльні переваги та зберегти динамічність зростання у 90-ті роки.

НІК Азії можуть розглядатися як один із прикладів динамічної трансформації структури економіки і підвищення на цій основі її життєздатності та гнучкості, більшої стійкості при впливах "зовнішніх шоків". Розрахунки індекса структурних зрушень в обробній промисловості цих країн дозволили зробити в дисертації висновок, що в НІК першого покоління цей показник вищий, ніж у розвинутих країн з ринковою економікою, а друге покоління НІК мало навіть більші темпи зміни структури промисловості, ніж НІК першої хвилі.

Динамічна структурна адаптація азіатських НІК до нових умов сучасної світової економіки була забезпечена завдяки значній прямій та непрямій регулюючій ролі держави. В усіх НІК державна політика галузевих пріоритетів відіграв важливу роль в економічному розвитку. Вона, зокрема, сприяла залученню капіталу ТНК в "піонерні", "заохочувальні", "привілейовані", "пріоритетні" галузі, що допомогло сформувати сучасний вигляд економіки цих країн. Транснаціональні корпорації, як доведено в дисертації, стали одним із основних економічних агентів трансформування економічної структури НІК, у ряді випадків вони зробили вирішальний внесок у розвиток сучасних галузей обробного сектору. У відповідності до експортно орієнтованої стратегії зростання структурні зрушення в промисловості НІК Азії здійснювалися в зв'язку з пріоритетним розвитком таких видів виробництва: переробка сировини та експорт сировинних напівфабрикатів з більшою доданою вартістю; відносно прості, стандартизовані працездатні споживчі товари; окремі види капітальних товарів і особливо їх компонентів. ТНК справили відчутний вплив на розвиток усіх цих видів виробництва, хоча, звичайно, в залежності від порівняльних переваг тієї чи іншої країни, акцент на кожному з них робився різний.

В другій половині 80-х років в НІК першої хвилі відбулося значне зростання заробітної плати, а також різке підвищення курсів валют по відношенню до долара. Це зменшило порівняльні переваги цієї групи країн у виробництві працездатних виробів, зумовило нові структурні зрушення в їх

економіці, а також у НІК другого ешелону. Саме в ці країни з дешевою робочою силою почало здійснюватися переведення працемістких галузей із Південної Кореї, Тайваня, Сінгапура, Гонконга. Вивоз капіталу із Японії та НІК першої хвилі привів у кінці 80-х років до інвестиційного буму у працемістких галузях Таїланду, Малайзії, Індонезії, що дозволило їм значно підвищити темпи зростання і збільшити помисловий експорт. В свою чергу НІК першого ешелону, звільняючись від неконкурентноздатного працемісткого виробництва, за допомогою іноземних інвестицій і технології здійснюють також зміни структури промисловості, але вже у напрямку розвитку більш капіталомістких галузей. Прагнучи пристосуватися до нових викликів НТР, щоб підтримати свою міжнародну конкурентоздатність, ці країни створюють науково-промислові, технологічні парки та максимально стимулюють приплив туди інвестицій ТНК.

Незважаючи на значну лібералізацію інвестиційного клімату азіатських країн у 80-ті роки, проблема регулювання діяльності ТНК не знята тут з порядку денного. Ці держави, як і раніше, здійснюють (з більшим акцентом на непрямі заходи) регулювання галузевих напрямків інвестування ТНК, їх прямих і зворотних зв'язків з національними фірмами, передачі технології та управлінських знань.

В дисертації доводиться, що основа для моделювання відносин ТНК і країн, що розвиваються, може бути розглянута з позицій їх "переговорної сили". Учасники переговорів володіють певним потенціалом, так званими "переговорними ресурсами" або "переговорною силою". Переговорна сила сторін не є постійною величиною і змінюється під впливом ряду факторів. У найбільш загальному плані можна виділити два основних переговорних ресурси, якими володіє приймаюча країна та контроль над якими торкається головних цілей ТНК: ринок країни або її фактори виробництва. Без цього країна звичайно не може запропонувати ніяких інших можливостей діяльності ТНК. У свою чергу, ТНК звичайно притаманні принаймні дві риси, привабливі для приймаючої країни: вони мають потенціал для а) прискорення економічного зростання, розвитку нових галузей промисловості та б) покращення платіжного балансу країни.

В дисертації обґрунтовується, що на переговорах відносини впливає специфіка ПІІ, зокрема загальна економічна привабливість проекту; обсяг іноземних інвестицій; темп оновлення технології в проекті; роль маркетингу; ступінь конкуренції у секторі/галузі. Результати дослідження показують, що

темп оновлення технології, її вихідний рівень, є суттєвим детермінантом переговорної сили ТНК. Чим більш зріла і стандартизована технологія, тим менші "переговорні ресурси" ТНК, оскільки технологічні знання можна добути із багатьох джерел, у тому числі і на контрактній основі. Проекти, які характеризуються важливою роллю економії на масштабах, також дають можливість ТНК досягти сприятливішого кінця переговорів з приймаючою країною. Навпаки, іноземні інвестиції в невеликі проекти (сфера послуг, ресторанний бізнес і т.д.), як правило, стикаються з більшим ступенем державного регулювання і контролю. У тих галузях, де дезінвестиції без значного збитку для ТНК зробити неможливо (нафтопереробка, виробництво автомобілів, хімічна промисловість і т.д.), явно спостерігається ефект "застаріння переговорних ресурсів" ТНК і позиції приймаючої країни зміцнюються.

Особливо сприятлива для уряду ситуація складається, коли такі проекти ще залежать і від місцевих ресурсів. У цих випадках переговорна сила уряду дуже велика і іноземний інвестор погоджується навіть на жорсткі заходи державного регулювання. Звичайно, сила уряду буде меншою, якщо філіал в основному використовує імпортні компоненти (складання комп'ютерів, фармацевтичні проекти). Проте тут переговорні позиції уряду може значно посилити фактор доступу філіалу до внутрішнього ринку. Часто це є основним мотивом проникнення ТНК в країну, що розвивається (Індія, Південна Корея). Імпортзаміщуюча орієнтація філіалу може дозволити урядові мати більше важелів впливу на нього, ніж у тому випадку, коли б філіал працював на експорт.

Як зазначається в дисертації, в арсеналі приймаючої країни існує чимало інструментів впливу на іноземні капіталовкладення. НІК Азії за останнє десятиріччя накопичили значний досвід взаємовідносин з ТНК, використання систем заохочування або обмеження їх діяльності. В залежності від підходу до вивчення механізму регулювання іноземних інвестицій можна виділити дві системи заходів: 1) пов'язані з інвестиціями торговельні заходи (ПІТЗ); 2) пов'язані з торгівлею інвестиційні заходи (ПТІЗ).

Пов'язані з інвестиціями торговельні заходи - це торговельні заходи, які не націлені спеціально на приплив капіталу ТНК, проте у кінцевому рахунку, зачіпають його. З врахуванням взаємозв'язку між прямими інвестиціями і торгівлею, ПІТЗ можуть мати значний вплив на приплив інвестицій ТНК. Можна виділити декілька основних інструментів ПІТЗ: тарифи та кількісні

обмеження на імпорт, секторальне регулювання торгівлі, регіональні угоди про вільну торгівлю, зони експортного виробництва, експортний контроль, фінансування експорту і т.д., що впливають на ТНК різною мірою.

Не менше значення мають і прямі методи впливу на іноземні інвестиції, які в свою чергу впливають на торгівлю - ПТІЗ: інвестиційні стимули (податкові та тарифні пільги, субсидії) і вимоги до функціонування ТНК. Досвід НІК Азії показує, що встановлені приймаючою країною податкові пільги, грають досить обмежену роль в інвестиційних рішеннях ТНК. Багато емпіричних досліджень і опитування ТНК підтверджують це. Вони показують, що податкові пільги можуть сприяти інвестиціям в добувний сектор, експортно орієнтовані галузі. В імпортозаміщуючих галузях податкові пільги суттєво не змінюють приплив інвестицій і, відповідно, лише позбавляють країну потрібних їй податкових доходів. В останні роки все більш поширюється думка, що надмірні податкові стимули свідчать не про привабливість країни, а про слабкість її переваг розміщення. Вони виступають лише як спроба компенсувати ці слабкості (більше приймаючій країні запропонувати нічого).

Як показано в дисертації, вимоги до функціонування філіалів застосовуються практично у всіх НІК Азії. Найчастіше зустрічаються чотири види вимог до ТНК в межах ПТІЗ: питома вага місцевого компоненту в добавленій вартості продукції філіалу, питома вага експорту продукції, вимога позитивного торгового балансу від операцій ТНК, питома вага місцевої власності в проєкті. В залежності від соціально-економічного положення країни на перший план можуть також виходити вимоги збільшити зайнятість або сприяти позитивному торговому балансу країни (експорт філіалу повинен перевищувати імпорт).

Розвиток азіатських НІК підтверджує, що можуть існувати різноманітні підходи до регулювання діяльності ТНК, будь то у межах "відкритої" (Сінгапур) або "змішаної" (Південна Корея) економіки, а також у межах проміжних між ними моделей. Проте у всіх випадках таке регулювання повинно бути спрямоване на оптимізацію використання існуючих в країні факторів виробництва, динамізацію економічного зростання і посилення міжнародної конкурентоспроможності країни.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню загальних закономірностей впливу ТНК на економічне зростання країн, що розвиваються, зокрема азіатських НІК. Разом з тим, отримані результати та висновки дозволяють

сформулювати деякі загальні рекомендації для визначення пріоритетів в національному розвитку України:

- Економічний розвиток України в трансформаційний період відбувається на тлі динамічної глобальної перебудови світової економіки і значного збільшення міри її транснаціоналізації. Це створює нові умови, нове оточуюче середовище і дедалі більше буде впливати на внутрішні економічні процеси в Україні.

- Хоча глобальна трансформація світової економіки досить суперечливо впливатиме на місце України в МПП, більш глибоке включення її в цей процес є вкрай необхідне для створення зовнішніх умов виходу із глибокого кризового стану.

- Однією із умов динамізації економічного розвитку України та максимально ефективного використання її порівняльних переваг є залучення транснаціональних корпорацій. Незважаючи на стратегічну довгострокову важливість стимулювання контрактних операцій ТНК, на сучасному етапі трансформаційного процесу Україна потребує перш за все інвестиційно-виробничих форм участі ТНК, тобто припливу їх прямих інвестицій.

- Механізм регулювання інвестицій ТНК в Україні повинен враховувати світовий досвід приймаючих країн, зокрема азіатських НІК. Доцільно при цьому використовувати широкий спектр пов'язаних з інвестиціями торговельних заходів та пов'язаних з торгівлею інвестиційних заходів.

- Існуючі в Україні податкові пільги для підприємств з іноземними інвестиціями (до 5 років) повинні заохочувати операції ТНК перш за все в високотехнологічних або пріоритетних галузях. Для інших секторів економіки "податкові канікули" доцільно обмежити 2 роками.

- Стимулювання діяльності ТНК в Україні слід пов'язати з такими вимогами до функціонування їх підприємств, як питома вага місцевого компоненту в добавленій вартості продукції, питома вага експорту продукції, обсяг та частка НДДКР в загальних витратах.

- Національна програма заохочення іноземних інвестицій повинна стимулювати приплив капіталу ТНК в галузі, що з максимальною ефективністю реалізують порівняльні переваги України і сприяють структурним зрушенням в економіці.

ПУБЛІКАЦІЇ АВТОРА ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ

По темі дисертації автором опубліковано 59 робіт загальним обсягом 95 д.а. Основні положення дисертаційного дослідження викладені в таких публікаціях:

1. ТНК: економічне зростання країн, що розвиваються. - К.: МПП "Книга", 1994. - 16,1 д.а.
2. Экспансия международных монополий в развивающиеся страны. М., Высшая школа, 1989. - 10,4 д.а. (у спіавт.)
3. Воздействие транснациональных корпораций на социально-экономическое развитие освободившихся стран. - К., Вид-во КДУ, 1989. - 5 д.а.
4. Экспансия международных монополий в развивающихся странах Азии. - К., Політвидав України, 1987. - 10 д.а.
5. Освободившиеся страны: актуальные проблемы развития экономики. - К., Вид-во КДУ, 1988. - 5 д.а. (у спіавт.)
6. Современные тенденции социально-экономического развития стран Африки. - К., Вид-во КДУ, 1986. - 4 д.а. (у спіавт.)
7. Влияние глобальных проблем на социально-экономическое развитие освободившихся стран.-К., Вид-во КДУ, 1987. - 4 д.а. (у спіавт.)
8. Объективная необходимость формирования научно-технической политики молодых государств. - В кн. "Научно-техническая политика зарубежных стран" в 3-х томах. т.3 Развивающиеся страны, К., Наукова думка, 1987. - 0,5 д.а.
9. Основные направления научно-технической политики. - В кн. "Научно-техническая политика зарубежных стран" в 3-х томах. т.3 Развивающиеся страны, К., Наукова думка, 1987. - 0,6 д.а.
10. Научно-техническая политика развивающихся стран в области сельского хозяйства. - В кн. "Научно-техническая политика зарубежных стран" в 3-х томах. т.3 Развивающиеся страны, К., Наукова думка, 1987. - 1,1 д.а. (у спіавт.)
11. Критика буржуазных концепций происхождения и сущности международных корпораций. - "Вопросы политической экономии", Вип.152, Вид-во КДУ, 1980. - 0,5 д.а.

12. Межгосударственное регулирование внешних расчетов в условиях углубления общего кризиса капитализма. - "Вопросы политической экономии", Вип.153, Вид-во КДУ, 1981. - 0,5 д.а.(у співавт.)

13. Некоторые проблемы возникновения и развития компаний совместного владения в Африке. - В сб."Современный этап национально-освободительного движения в Африке", Институт Африки АН СССР, М., 1980. - 0,5 д.а.

14. Смешанные компании международных корпораций в развивающихся странах. - "Народы Азии и Африки", 1982, №2. - 1,0 д.а. (у співавт.)

15. Научная несостоятельность анализа зарубежной экспансии монополии в концепции "цикла жизни продукта". - "Вопросы политической экономии", Вип.164, Вид-во КДУ, 1982. - 0,5 д.а.(у співавт.)

16. Последствия "технологической" экспансии транснациональных корпораций. - "Вестник КГУ", "Международные отношения и международное право", Вип.14, Вид-во КДУ, 1982. - 0,5 д.а. (у співавт.)

17. Передача технологии как современная форма эксплуатации развивающихся стран международными корпорациями. - "Вопросы политической экономии", Вип.159, Вид-во КДУ, 1982. - 0,5 д.а.(у співавт.)

18. Экспансия международных корпораций в странах Южной и Юго-Восточной Азии. - "Вестник КГУ", "Международные отношения и международное право", Вип.16, Вид-во КДУ, 1983. - 0,5 д.а.(у співавт.)

19. Социально-экономические последствия экспансии международных корпораций в развивающихся странах. - "Вопросы политической экономии", Вип.165, Вид-во КДУ, 1983. - 0,5 д.а.(у співавт.)

20. Государственно-монополистический характер экспансии МНК в развивающихся странах. - "Вопросы политической экономии", Вип.171, К., Вид-во КДУ, 1984. - 0,5 д.а.

21. Международные монополии как субъект империалистической стратегии в развивающихся странах в условиях углубления общего кризиса капиталистической системы мирового хозяйства. - "Вопросы политической экономии", Вип.176, К., Вид-во КДУ, 1985. - 0,5 д.а.(у співавт.)

22. Международные монополии и обострение противоречий современного капитализма. - Депоновано в ІНІОН АН СРСР №21265 від 24.06.1985. - 11,5 д.а.(у співавт.)

23. Проблемы ограничения и регулирования деятельности международных монополий в развивающихся странах. - "Вестник КГУ",

"Международные отношения и международное право", Вип.20, К., Вид-во КДУ, 1985. - 0,5 д.а.

24. Эксплуатация развивающихся стран международным монополистическим капиталом. - "Вопросы политической экономии", Вип.188, К., Вид-во КДУ, 1986. - 0,5 д.а.

25. Политика империализма в отношении экономического сотрудничества развивающихся стран. - "Вестник КГУ", "Международные отношения и международное право", Вип. 23, К., Вид-во КДУ, 1986. - 0,5 д.а.(у співавт.)

26. Контрактные формы операций ТНК в развивающихся странах. - В сб. "Четвертая всесоюзная школа молодых востоковедов. Тезисы. Том V. Экономика.", М., Институт Африки, 1986. - 0,2 д.а.

27. Современные формы проникновения международных монополий в развивающиеся страны. - В кн. "Мировое капиталистическое хозяйство: противоречия и последствия структурных изменений", К., Наукова думка, 1987. - 0,6 д.а.

28. Контрактные формы операций ТНК в развивающихся странах Африки. - В сб. "Актуальные проблемы современной Африки и критика антимарксистских концепций развития освободившихся стран", Тбілісі, Вид-во Мецнієреба, 1987. - 0,1 д.а.

29. Дестабилизация международными монополиями процесса воспроизводства в развивающихся странах. - "Вопросы политической экономии", Вип.192, К., Вид-во КДУ, 1987. - 0,5 д.а.

30. Иностранный капитал в странах Африки. - В сб. "За мир, сотрудничество и социальный прогресс", М., Институт Африки, 1988. 0,1 д.а.

31. На рівноправних засадах: економічне співробітництво соціалістичних країн з країнами "третього світу". - "Трибуна лектора", 1988, №5. - 0,4 д.а. (у співавт.)

32. Актуальные проблемы международных экономических отношений. "Вестник КГУ", "Международные отношения и международное право". Вип.26, К., Вид-во КДУ, 1988. - 0,5 д.а. (у співавт.)

33. Научно-техническая экспансия ТНК в развивающихся странах. "Вестник КГУ", "Международные отношения и международное право". Вип.26, К., Вид-во КДУ, 1988. - 0,5 д.а.

34. Новые формы проникновения ТНК в африканские страны. - В сб. "Актуальные проблемы современной Африки". Вып.1 Экономика, М., 1988. - 0,4 д.а.

35. Эволюция форм экспансии международных монополий в развивающихся странах. - "Вопросы политической экономии", К., Вид-во КДУ, Вип.198, 1988. - 0,5 д.а.

36. Экспансия ТНК в развивающиеся страны Африки. - "Вопросы политической экономии", К., Вид-во КДУ, Вип.203, 1989. - 0,5 д.а.

37. ТНК и социально-економічні проблеми країн, що визволилися. "Економіка Радянської України", 1990, №9 - 0,8 д.а.

38. Роль экспортного сектора в национальном воспроизводстве арабских нефтеэкспортирующих стран. - В кн.: Освободившиеся страны: особенности социально-экономического и политического развития в 70-80-е годы. К., Наукова думка, 1988. - 1,0 д.а. (у співавт.)

39. ТНК и противоречия воспроизводственного процесса в развивающихся странах. - В кн.: Интернационализация противоречий капиталистической системы хозяйства. К., Наукова думка, 1990. - 0,7 д.а.

40. Совместные предприятия как форма экономических связей социалистических и развивающихся стран. - В кн.: Совместные предприятия во внешнеэкономических связях стран социализма. К., Либідь, 1990. - 0,8 д.а.

41. Foreign Investment in Ukraine. - Minutes of Ukrainian Chair, University of Toronto, 1992 - 0,2 д.а.

42. Economic Transformation in Ukraine. - European Economic and Political Weekly. N.Y., 1992. - 0,5 д.а.

Крім цього автор має ще 17 наукових публікацій загальним обсягом 10,7 д.а.

Рогач А.И. Транснациональные корпорации и экономический рост развивающихся стран.

Диссертацией является рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.05.03. - международные экономические отношения.

Институт международных отношений при Киевском университете имени Тараса Шевченко. Киев, 1995.

Проведен анализ роли транснациональных корпораций (ТНК) как фактора экономического роста новых индустриальных стран (НИС) Азии. Показано, что транснационализация мировой экономики влияет на эволюцию стратегии роста развивающихся стран, повышая интерес этих стран к ТНК как источнику капитала, технологических знаний, организационного и управленческого опыта. Это results в изменении отношения к ТНК и либерализации инвестиционного климата в НИС Азии. Обосновано, что ТНК в целом имеют позитивный баланс влияния на капиталообразование, передачу технологии, развитие человеческих ресурсов и экспортные возможности принимающих стран. Исследовано значение механизма регулирования ТНК для экономического роста страны.

Ключові слова: транснаціональні корпорації, країни, що розвиваються.

Rohach A.I. Transnational Corporations and Economic Growth of Developing Countries.

Dissertation is a manuscript.

Dissertation for the Degree of Doctor of Economic Sciences in International Economic Relations - 08.05.03.

Institute of International Relations of Kyiv Taras Shevchenko University. Kyiv, 1995.

This dissertation contents the analysis of the role of transnational corporations (TNCs) as a factor of Asian new industrial countries (NIC) growth. It is demonstrated that transnationalization of world economy has effected on evolution of developing countries growth strategy and renewed their interest in TNCs as a source of capital, technological know-how and organizational and management skills. This resulted in a shift in attitudes and liberalization for TNCs in Asian NICs. It is argued, that TNCs have positive effect on capital formation, transfer of technology, development of human resources and export opportunities of host countries. Regulation framework for TNCs activity is investigated.

Key words: transnational corporations, developing countries.

ВНІС 08.05.03. - міжнародні економічні відносини
Київський університет імені Тараса Шевченка

456430

AB 31.716

AB 31.716